

PARTICIPATIEF ACTIE ONDERZOEK EN DE DEMOCRATISCHE DIALOOG

T.L. van Seventer

Dit hoofdstuk behandelt de theoretische achtergrond en discussie ten aanzien van participatief actie onderzoek, de onderzoeksmethode die in het Stresspreventie-project centraal stond. Gedurende mijn literatuuronderzoek voor dit hoofdstuk is het mij opgevallen dat men de termen actie onderzoek en participatief onderzoek door elkaar heen gebruikt. Over het algemeen doelt men op hetzelfde. Ik ben nog geen literatuur over actie onderzoek tegen gekomen waar er geen sprake is van participatie. Ik zal de term participatory action research (PAR) hanteren in dit hoofdstuk, voornamelijk omdat de term naar mijn idee het beste de onderzoeksmethode aanduidt.

Het eerste deel van dit hoofdstuk wordt toegewijd aan PAR. Eerst wordt de origine van de methode beschreven. Ten tweede worden een aantal definities besproken. Vervolgens worden de variaties van PAR beschreven. Daarna wordt de toepassing van de methode behandeld. Als laatste zal de kritiek op PAR worden besproken.

Het tweede deel van dit hoofdstuk wordt besteed aan de Democratische Dialoog van Gustavsen. Deze methode is een vorm van PAR. In het project hebben wij deze methode regelmatig toegepast.

4.1 Herkomst van Participatief actie onderzoek

Participatief actie onderzoek (PAR) is een vorm van onderzoek waarbij er behalve onderzoek ook sprake is van actie. Er wordt vaak ook wel gezegd "Geen onderzoek zonder actie en geen actie zonder onderzoek."²

De oorsprong van PAR kan worden gevonden bij vier belangrijke onderzoekers uit Engeland en de Verenigde Staten. De onderzoekers zijn John Collier, Kurt Lewin, Elton Mayo, William Foote Whyte en de onderzoekers van de Tavistock Instituut.

Kurt Lewin wordt door vele de "founding father" van PAR genoemd. Hij zag direct het belang van participatie in het proces van verandering.³ Zijn idee was dat wetenschappers zich intensief met werkelijke problemen moeten bezig houden als ze geldige kennis willen verwerven. Hij was van mening dat dergelijke kennis alleen proefondervindelijk, probe-renderwijs en tastenderwijs kunnen worden opgedaan in het veld waar de problemen zich afspelen.⁴

² Van Der Zwaan, 1990.

³ Selner, 1992.

⁴ Van Der Zwaan, 1990.

"The idea of doing experiments in working life took a major step forward through the collaboration which emerged in the 1960's between the Tavistock Instituut in Britain and the Work Research Instituut in Norway.⁵

Voornamelijk door het werk van Kurt Lewin en de Tavistock Instituut voor Human Relations is PAR een veel gebruikte methode voor het verbeteren van organisaties geworden.

Inmiddels zijn er veel PAR projecten wereldwijd door veel onderzoekers gedaan. Daarom is er nu een veelheid aan definities in de literatuur te vinden.

4.2 Definities van PAR

Er zijn verschillende definities van PAR, om een compleet beeld te geven van deze onderzoeksmethode zal ik een aantal hier weergeven.

Een veel geciteerde definitie is die van Rapoport, "action research aims to contribute to both the practical concern of people in an immediate problematic situation and to the goals of social science by joint collaboration within a mutually acceptable ethnical framework".⁶

Een recente en geïntegreerde definitie van actie onderzoek door Hult en Lennung geschreven luidt als volgt:

"Action research simultaneously assists in practical problem-solving and expands scientific knowledge, as well as enhances the competencies of the respective actors, being performed collaboratively in an immediate situation using data feedback in a cyclical process aiming at an increased understanding of a given situation, primarily applicable for the understanding of change process in social systems and undertaken within a mutual acceptable ethical framework".⁷

Een andere definitie van French en Bell⁸ beschrijft iets meer hoe de methode in de praktijk wordt gehanteerd:

"Action Research is the process of systematically collecting research data about an ongoing system relative to some objective, goal, or need of that system: feeding these data back into the the system: taking actions by altering selected variables within the system based both on the data and on hypotheses: and evaluating the results of actions by collecting more data."

⁵ Toulmin en Gustavsen, 1996.

⁶ Rapoport, 1970; uit: Elden en Chisholm, 1993.

⁷ Hult en Lennung, 1980; uit: Mc Lennan, 1989.

⁸ French en Bell, 1990.

Dezelfde onderzoekers beschrijven PAR ook als een benaderingen, deze luidt als volgt:

"Action research as an approach: Action research is an application of the scientific method of factfinding and experimentation to practical problems requiring action solutions and involving collaboration an cooperation of scientists, practitioners, and laypersons.

Peters en Robinson⁹ hebben vier kenmerken ontdekt die iedere voorkwamen in de analyse van PAR door 11 verschillende onderzoekers:

1. probleemgericht
2. actieorientatie
3. cyclische processen
4. collaboratie/participatie

Deze lijst van kenmerken is interessant omdat het probeert de overeenkomstige kenmerken van verschillende onderzoekers te ontdekken.

In deze lijst van kenmerken ontbreekt vooral een belangrijk aspect naar mijn idee, het ontwikkelen van meer algemene wetenschappelijke kennis. Het onderzoek dat plaats vindt kan nieuwe oplossingen vinden voor bepaalde problemen, het kan een patroon ontdekken in knelpunten welke verder onderzocht kunnen worden, en het kan door verschillende probleemstellingen op nieuwe theorieën komen.

Susman en Evered¹⁰ beschrijven een zestal kenmerken die op hun beurt weer worden toegelicht. Deze lijst geeft een wat completer beeld van wat men inhoudelijk verstaat onder de aangegeven kenmerken. Daarom is deze lijst hier weergegeven ondanks de overeenkomsten met de bovengenoemde lijst.

1. Actie onderzoeker is gericht op de toekomst

Actie onderzoek is gericht op de gewenste toekomst van de personen die bij het onderzoek zijn betrokken. Om die reden is de mens zelf een doelmatig middel om doelstellingen en acties af te kunnen stemmen op zijn of haar idealen.

2. Actie onderzoek is collaboratief

Er bestaat een wederzijdse afhankelijkheid tussen de onderzoeker en het clientsysteem (bijvoorbeeld een organisatie). Beide partijen moeten gebruik maken van elkaars specifieke kennis en daarom met elkaar samenwerken. Actie onderzoek voegt de lokale kennis van organisatieleden samen met de wetenschappelijke kennis van de onderzoeker tot sociaalwetenschappelijke onderzoeksresultaten.

3. Actie onderzoek richt zich op de ontwikkeling van het systeem

Een belangrijk doel van actie onderzoek bestaat eruit het systeem de capaciteit te laten ontwikkelen om zelf probleem-oplossend te kunnen denken. De processen die

⁹ Peters en Robinson, 1984; uit: Elden en Chisholm, 1993.

¹⁰ Susman en Evered, 1978; uit: McLennan, 1995; Greenwood et al., 1993.

spelen tussen het systeem en haar omgeving, alsmede de processen binnen het systeem zelf, dienen in een dusdanige structuur geplaatst te worden dat mensen deze processen kunnen begrijpen en veranderen: door continue evaluatie in een cyclische proces moet een zelflerend systeem ontstaan.

4. Actie onderzoek genereert theorieën op basis van actie

Bij actie onderzoek vindt de actieplanning of diagnose van organisaties veelal plaats op basis van gegevens van de organisatie. De consequenties van deze acties worden geëvalueerd, op basis waarvan een nieuwe theorie kan ontstaan of een bestaande theorie aangepast kan worden. Bij het ontstaan van theorieën en/of methodieken wordt gebruik gemaakt van alle bronnen van kennis die door de betrokken relevant worden geacht. Zo draagt actie onderzoek bij aan de ontwikkeling van nieuwe sociaalwetenschappelijke kennis. Indien bij de start van het onderzoek wel gebruik wordt gemaakt van een theorie, wordt deze slechts gebruikt voor het beter begrijpen van de huidige situatie en de mogelijke verandering.

5. Actie onderzoek is agnostisch

De actie onderzoeker onderkent eveneens dat de theorievorming en de voorgeschreven acties het gevolg zijn van eerder genomen acties en dat deze nieuwe theorie en actieplanning om die reden in elke nieuwe onderzoekssituatie ook opnieuw geanalyseerd, en eventueel bijgesteld moeten worden.

De actie onderzoeker onderkent eveneens dat men de gevolgen van de genomen acties niet van te voren kent en dat het dus mogelijk is dat deze acties achteraf moeten worden bijgesteld.

6. Actie onderzoek is situatie gebonden.

De actie onderzoeker onderkent dat de onderzochte relaties tussen systemen en/of mensen afhankelijk zijn van de situatie en dat deze relaties kunnen veranderen als de situatie verandert. De geplande acties kunnen slechts gebaseerd worden op de analyse van de huidige situatie en niet op kennis over een oorzaak-gevolg relatie in een andere situatie.

4.3 Variaties van PAR

In de loop der jaren zijn er verschillende variaties op participatief actie onderzoek gekomen. De uitgangspunten van Lewin en zijn collega's zijn daarom niet verdwenen. De veelheid aan definities laat al zien dat onderzoekers de methode verder hebben ontwikkeld.

De terreinen of social systemen waarin het onderzoek wordt toegepast zijn steeds anders geworden.

Elden en Chisholm (1993) hebben daarom een aantal categorieën gecreëerd waar mee men de verschillende variaties van PAR kan contrasteren en vergelijken met elkaar. Het doel hiervan is niet polariteiten te creëren van de vormen van onderzoek, maar betekenisvolle categorieën.

De vijf categorieën/karakteristieken zijn; Doelen en waarden, Contextuele middelpunt,

Dataverzamelen en interpreteren, Participatie, en Kennisverspreiding.

Doelen en Waarden

Actie onderzoek is bijna altijd gericht op het oplossen van praktische problemen daarnaast heeft ook anderen doelen. Als het doel van het wetenschappelijk onderzoek is om kennis te generaliseren dan is het doel wetenschappelijk onderzoek en problemen oplossen. Andere vormen van actie onderzoek voegen een derde doel daar aan toe. Deze doelen er ook op om de capaciteit van het systeem te vergroten. De nieuwere benaderingen van actie onderzoek streven er naar om een systeem betekenisvolle adaptieve capaciteit te vergroten, de bekwaamheid om te innoveren te vergroten, en de competentie om zichzelf te ontwerpen te verbeteren. Dit zijn voorbeelden van verschillende doelen die een onderzoek kan nastreven in een project.

Contextuele middelpunten

In tegenstelling tot veel ander methodes van onderzoek is actie onderzoek niet gebaseerd op een specifieke discipline noch opereert het in een oorzaak-gevolg wereld van een discipline. Probleem definitie is gebaseerd op de definitie van de context die door de participanten wordt gegeven.

Het klassiek actie onderzoek vindt meestal plaats in een betrekkelijk korte periode binnen een unit of een niveau van een systeem zoals een groep, organisatie of een gemeenschap. Met andere woorden is het contextuele middelpunt gericht op de inhoud van het probleem and de oplossingen. Veel nieuwe onderzoeks modellen zijn gericht op grotere, complexere (meerdere organisaties, gemeenschap, regio, natie), en meer participatie gerichte context, en hebben een langere doorlooptijd. In dit onderzoek is het proces net zo belangrijk een produkt als de oplossing voor een wetenschappelijk of praktisch probleem.

Participatie

In het klassieke actie onderzoek is het proces van kennis genereren niet alleen voorbestemd voor de onderzoeker maar ook diegene die de data geven kunnen tot op bepaalde hoogte, aan bepaalde fasen van het onderzoeks proces deelnemen. Actie onderzoek zou onmogelijk zijn zonder enig vorm van participatie. In de wat nieuwere vormen van actie onderzoek speelt participatie een centrale en generatieve rol. Participanten hebben invloed op alle fasen van het onderzoeks proces. Participatie is essentieel voor participanten om te leren, leren.

Kennisverspreiding

Het verspreiden van kennis is essentieel voor de wetenschappelijke wereld. Conventionele wetenschappers en klassieke actie onderzoekers nemen aan dat een goede oplossing voor een problem bij zal dragen tot de algemene kennis.

Modernere vormen van actie onderzoek onderkennen ook andere aanleidingen voor de verspreiding van kennis. Ten eerste wordt het beïnvloed door de keuze van het probleem (organisatieproblemen vs. politiek of publieke probleem). Ten tweede kan de kennisverspreiding op een directe manier al naar gelang de graad van participatie, simpel weg plaats vinden via de participanten.

Als participatief actie onderzoek van elkaar verschilt, wat het wel degelijk doet, zijn de verschillen vaak terug te vinden in deze categorieën.

In het voorgaande hebben zijn veel definities een karakteristieken van PAR beschreven, maar er is tot nog toe weinig verteld over hoe de methode in zijn werking gaat. In het volgende alinea wordt een beschrijving gegeven van hoe de methode wordt toegepast. In de hoofdstuk Verloop van het onderzoek wordt uitvoerig de toepassing van methode in het stresspreventie-project besproken, wat als een voorbeeld kan dienen.

4.4 Toepassing van PAR

Als het social systeem (een organisatie) en een onderzoeker besloten hebben een PAR te doen dan gaat het onderzoek van start. Dit betekent dat er iets in het sociaal systeem moet worden onderzocht, waarschijnlijk wil de organisatie iets veranderen of verbeteren. De onderzoeker en de organisatie spreken dan af wat de duur van het onderzoek ongeveer zal zijn, hoeveel mensen aan het onderzoek mee zullen doen en de intensiviteit van de samenwerking (participatie), ook moet een project structuur worden besloten. Afhankelijk van de grote van een systeem en de manier waarop de deelnemers besluiten samen te werken zal deze structuur variëren. In deze alinea wordt een fasering van het onderzoek gegeven met daarbij welke stappen in ieder van die fasen plaatsvinden.

In hoofdstuk vijf en zes wordt uitgebreid uitgelegd welk project structuur en werkwijze er in het Stresspreventie-project werd gebruikt.

De onderzoekers Van Strien, 1978, 1986; van Eynatten en Hoevenaars, 1989; French en Bell, 1990 onderscheiden vijf verschillende fasen in PAR:¹¹

Fase 1. Identificatie van het problem en het formuleren van mogelijke verklaringen en de herkomst van het probleem.

Fase 2. Wordt het probleem onderzocht en worden procedures geformuleerd om tot een mogelijke oplossing te komen in het licht van een te bereiken doel en de al bestaande praktijktheorie.

Fase 3. Richt zich op de veranderingen van de werkelijkheid en de oplossingen van het probleem. De activiteiten worden zorgvuldig beschreven en er worden bewijzen verzameld om vast te stellen op welke wijze en in welke mate het probleem is opgelost en het gestelde doel is bereikt.

Fase 4. Wordt er getracht om op basis van de beschrijving van de activiteiten en de verzamelde bewijzen de tendenties over de relatie tussen het probleem en de bereikte oplossing te veralgemeniseren en verder aan te scherpen.

Fase 5. Is gericht op het continu onderzoeken van de gevonden tendenties en generalisaties in nieuwe actie-situaties.

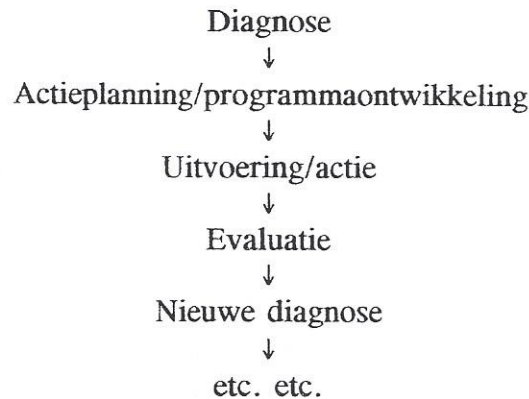
Deze vijf fasen kenmerken zich door een probleemgerichte benadering van de werkelijkheid en de handelsgerichte oriëntatie, gericht op het ingrijpen in de werkelijkheid en het vormgeven van een praktijktheorie, waarbij een directe verbondenheid bestaat tussen

¹¹ Uit: Boonstra, 1991.

theorie en praktijk.¹²

Een PAR project is een steeds ontwikkelende proces van probleem definiëring, data verzameling, feedback naar de organisatie, discussiëren over de data, actie plannings maken, van actie nemen en evalueren. Het is een cyclisch proces, waarbij het onderzoeks element en actie element elkaar fasegewijs afwisselen.

In schema ziet deze cyclus er ongeveer als volgt uit:

Dit proces maakt het mogelijk de situatie telkens te herdefiniëren aan de hand van de steeds terugkerende evaluatie van de actieplanning. Het tegelijkertijd verlopen van deze fasen is inherent aan actie onderzoek.¹³ Participatie is een belangrijk onderdeel van dit proces.

Waarom is participatie zo belangrijk in dit proces?

Doordat PAR gericht is op problemen met zowel praktische en theoretische aspecten, is het noodzakelijk dat mensen die het probleem ervaren actief samenwerken met de onderzoeker om tenminste het probleem aan te geven en een oplossingen daarvoor te bedenken. De kennis van mensen uit het sociaal systeem is van grote waarde. Het cyclisch proces en de verschijnende karakter van participatief actie onderzoek wordt door collaboratie gesteund en aangemoedigd.¹⁴

Participatie van de deelnemers van een project vergroot de betrokkenheid van mensen waardoor de draagvlak voor de te implementeren verandering of verbetering groter wordt.

"They (onderzoeker en onderzochte) are involved in discovery as well as creativity, and must do so in a context of shared responsibility for a process in which collaboration, action and research fold into each other and develop into one reality."¹⁵

¹² Boonstra, 1991.

¹³ Van der Zwaan, 1990.

¹⁴ Elden en Chisholm, 1993.

¹⁵ Van Beinun, Faucheux, Van Der Vlist, 1996; uit: Toulmin en Gustavsen, 1996

Deze methode creëerde een proces waarbinnen het ontwikkelen van het stresspreventiebeleid (in dit geval) gestalte kreeg op basis van de behoeften, intenties en beslissingen van alle betrokkenen. Gedurende dit proces bestaat de mogelijkheid dit beleid aan te passen aan de hand van de opgedane ervaringen.

4.5 Een kritische blik op PAR

Veel onderzoekers zijn van mening dat PAR geen onderzoek genoemd mag worden omdat de theorie en de toepassing van de methode niet voldoen aan de conventionele of orthodoxe sociale wetenschappen, zoals laboratoria onderzoek en economie.

Eerst wordt traditionele onderzoek vergeleken met PAR om de verschillen tussen beide aan te geven. Vervolgens wordt de kritische discussie die momenteel plaats vindt tussen sociale wetenschappers zelf en met andere wetenschappers over PAR beschreven.

Om de essentie van de discussies van deze alinea niet te verliezen worden de termen actie onderzoek en PAR van elkaar scheiden. Veel onderzoekers gebruiken de twee verschillende termen om aan te geven dat zij het respectievelijk over onderzoek hebben met minder en meer participatie. Zoals eerder besproken kunnen er verschillen zijn in de mate van participatie in het onderzoeks proces.

4.5.1 De verschillen tussen Traditioneel onderzoek en actie onderzoek.

In 4.2 zijn verschillende definities aanbod gekomen en er zijn kenmerken van actie onderzoek naar voren gekomen. In 4.3 "Variaties van PAR" is gebleken dat er variaties op actie onderzoek zijn, maar dat de kenmerken in verschillende mate aanwezig zijn. Actie onderzoek in zijn algemeenheid wordt vaak vergeleken met traditioneel onderzoek en wordt aan de hand daarvan bekritiseerd. Om het onderwerp zo goed mogelijk in beeld te brengen worden eerst de discrepanties van de twee gepresenteerd (zie tabel 4.1).

Tabel 4.1 Verschillen traditioneel onderzoek en actie onderzoek (Susman & Evered, 1978)

Traditioneel Onderzoek	Actie onderzoek
* Maakt gebruik van bestaande wetenschappelijke kennis. Start Bij een theoretisch probleem.	* Richt zich op het vermeerderen van wetenschappelijke kennis. Start bij een praktische probleemsituatie.
* Observatie van het heden.	* Observatie van het heden en het verleden, maar gericht op de gewenste toekomst.
* Kennisvermeerdering door inductie en deductie.	* Kennisvermeerdering door het creëren van de ideale leersituatie.
* Richt zich op effectieve, langdurige verandering van het systeem. Trainingen kunnen het proces eventueel veranderen.	* Richt zich op de problemen van het systeem door het probleem-oplossend vermogen van de mensen in het systeem te vergroten. Training is onontbeerlijk.
* Van te voren geplande actie.	* Specifieke actie, gebaseerd op de specifieke probleemsituatie.
* Eventuele evaluatie van resultaten; door logische consistentie, voorspelling en controle.	* Evaluatie van de resultaten is een wederkerend onderdeel van het proces; door te kijken of de acties de gewenste consequenties heeft.
* Methoden zijn waarde vrij.	* Methoden ontwikkelen een sociaal systeem en persoonlijke capaciteiten.
* Onderzoeker is losgekoppeld van het systeem en fungeert als expert. Organisatieleden zijn studie-objecten.	* Onderzoeker is meer een procesbegeleider. Organisatieleden zijn zelf-reflectieve personen met wie samengewerkt wordt.
* Een onderzoekssituatie geldt als representatie van een populatie.	* Een onderzoekssituatie is voldoende als bron voor algemene kennis.
* Denotatieve, observationele beschrijvingen van het onderzoek.	* Connotatieve, metaforische beschrijving.
* Breed, universeel en contextvrij generaliseerbaar.	* Generaliseerbaarheid is nauw, situatie- en context-gebonden.

4.5.2 Het kritiek op PAR

In deze alinea wordt eerst de punten van kritiek op PAR besproken. De punten zullen achtereenvolgens worden behandeld en de reactie van een befaamde PAR onderzoeker zal worden gegeven. Vervolgens wordt getracht een goede samenvatting te geven van een zeer ingewikkelde filosofische discussie over actie onderzoek en de sociale wetenschappen.

Waarom hebben methodologische critici zoveel moeite met actie onderzoek? Dit is een vraag die de onderzoeker Stephen Toulmin¹⁶ probeert te beantwoorden aan de hand van een van de meest genoemde bezwaren van tegen actie onderzoek. De bezwaren zullen hier achtereenvolgens worden beschreven. Vervolgens worden de meer algemene contrasten naar voren gebracht die de hele sociaal wetenschappelijke functie er bij betrekken.

1). De meest extreme bezwaren reageren specifiek op het participatieve karakter van veel actie onderzoek.

Het bezwaar kan als volgt worden geformuleerd: Hoe kan men pretenderen dat onderzoek

¹⁶ Toulmin, 1996.

wetenschappelijk is als de mensen die in de onderzochte organisaties betrokken worden in het plannen en uitvoeren van dat onderzoek.

Men is met het participatieve karakter oneens omdat de onderzoekssituatie zou worden beïnvloed door oncontroleerbare variabelen en vooroordelen waardoor er geen sprake zou zijn van objectieve observaties. Dit bezwaar bevat twee componenten. Het wetenschappelijke uitgangspunt van de critici is een zeer exact concept van objectiviteit. Dit concept van objectiviteit is er op gericht dat de resultaten van die resultaten geen produkten mogen zijn van de apparatuur of methode die in het onderzoek wordt gebruikt. Anderzijds insinueren de critici dat er een "klasse" verschil zou zijn tussen de onderzochte en onderzoeker in PAR. Een voorbeeld hiervan is de elitaire houding van E. Mayo in het klassieke Hawthorne experiment.

De reactie van actie onderzoekers is volgens Toulmin, dat door het betrekken van medewerkers uit een onderzochte organisatie, actie onderzoek een andere soort wetenschap maakt dan Astrologie of Dynamica. Zij claimen dat actie onderzoek net zo goed oprecht wetenschap genoemd kan worden als de psychoanalytische psychiatrie. Waar de participatie van het patiënt een even grote rol speelt in het onderzoeksproces.

De actie onderzoeker beargumenteert dat, de verkondiging dat de medewerkers onderhevig zijn aan vooroordelen, een empirische hypothese is die op zich eens zou kunnen worden bestudeerd. En dat het daarom niet een algemeen methodologisch bezwaar kan zijn.

2). Het tweede bezwaar op actie onderzoek is gericht op het eind produkt van het onderzoek. Het doelwit van dit bezwaar kan op twee manieren worden geïdentificeerd.

De taak van het wetenschappelijk onderzoek is kennis te genereren die generaliseerbaar is en dat die kennis in de vorm van wetenschappelijke artikelen en boeken wordt gepresenteerd. Hoe kan actie onderzoek pretenderen wetenschappelijk te zijn als zij de resultaten en bevindingen van hun onderzoek vaak niet in wetenschappelijke stukken publiceert. De conclusie van critici is dat het onderzoek geen wetenschappelijk kennis verwerft. Waarom noemt men actie onderzoek wetenschappelijk onderzoek?

Toulmin beargumenteert dat medisch onderzoek net zo min wetenschappelijke publikaties genereert naar aanleiding van onderzoek. De doctoren zijn misschien eerder geïnteresseerd om de patiënt zo snel mogelijk te behandelen dan een artikel te gaan schrijven. Wel is het volgens Toulmin wenselijk om formele onderzoeks verslagen te schrijven om een bijdrage te kunnen leveren aan het type sociale wetenschappen die critici voor ogen hebben.

Terwijl ik dit wetenschappelijk verslag aan het schrijven was, heb ik veel moeite gehad om een goede structuur te vinden om de resultaten van het onderzoek goed te evalueren. Dit kwam deels door dat ik weinig voorbeelden kon vinden. Ik denk daarom dat het interessant zou zijn om een structuur of model te vinden waarmee het gemakkelijker zou zijn om resultaten van dit soort onderzoek te evalueren. Doordat het documenteren van dit type onderzoek zo complex en tijdrovend is het niet verwonderlijk dat het weinig gebeurt.

3). Critici eisen niet alleen dat wetenschappelijk onderzoek generaliseerbaar is maar zij verwachten ook dat het onderzoek algemene feiten oplevert, met andere woorden het moet uit te drukken zijn in universele stellingen.

Welke kennis richt actie onderzoek zich specifiek op? Het levert niet hetzelfde soort kennis op als natuurkunde die algemene theorieën over mechanica genereren.

De bezwaren die methodologen hier noemen zijn niet alleen richtbaar op actie onderzoek maar op de hele sociale wetenschap. Antropologen en Culturele antropologie (volkkunde) participeren ook in het onderzoeksproces om meer informatie te kunnen krijgen, maar die worden niet aangevallen.

4). Ook beargumenteren critici dat actie onderzoek er niet in slaagt om aan de basale plicht van Mens wetenschappen te voldoen, namelijk om waarde vrij te zijn.

Actie onderzoekers maken beslissingen samen met medewerkers over de stappen die genomen moeten worden in het onderzoek, zij beoordelen of iets slecht of goed zal zijn, gewenst of ongewenst is en capabel of niet capabel is. De critici vinden dat dit type onderzoek een ideologische zienswijze heeft.

De actie onderzoekers verdedigen zich door te laten zien dat andere wetenschappen zoals Fysiologie die in eerste instantie altijd als het ultieme voorbeeld van waardevrijheid worden aangehaald, niet klopt. Deze wetenschap is volgens Claude Bernard net zo "waardevol" als actieonderzoek. Het kritiek op het gebruik van de termen goed of slecht komen net zo veel voor in het onderzoeksproces van "exacte" wetenschappen.

5). Ten slotte wordt actie onderzoek er van beschuldigd theoretische onderwerpen te negeren en uitsluitend met de praktijk bezig te zijn.

De critici stellen zich de vraag: Wat voor wetenschap slaagt er niet eens in om een aantal hypothese te formuleren over de onderliggende werking van de te observeren situaties in organisatie of sociaal systemen of van de processen die beoogd worden te verbeteren. Kan een wetenschap echte wetenschap genoemd worden als een abstracte theorie ontbreekt? Of is het een puur pragmatische onderneming, die te kort schiet aan de macht om onze hersens te stimuleren?

Deze vraag is gericht op de essentie van het hele methodologische geschil, namelijk door te zeggen dat het gebruik van de abstracte theoretische concepten de echte definitie van wetenschap is.

Nogmaals kan de verdediging gezocht worden in andere gevestigde disciplines. Is abstracte theorie een onmisbaar aspect van praktische wetenschappelijk kennis? Kan klinische medicine gelijk gesteld worden aan toegepaste fysiologie? Volgens Toulmin en andere actie onderzoekers is dat niet het geval. Bijvoorbeeld het gebruik van de aspirine, hier is geen gevestigde verklaring op te vinden. Het gebruik van de aspirine is slechts gebaseerd op ervaringen die de werking van het medicine ondersteunen.

De praktische kennis van klinisch medicine en civiele techniek bijvoorbeeld is zeer verschillend van theoretische kennis of natuurwetenschappen. De ervaringen in de praktijk gaan vaak ver voorbij aan de bestaande theoretische kennis er over.

4.5.3 De mening van actie onderzoekers

De vraag van Toulmin in deze discussie is, kunnen humane- en natuurwetenschappen worden weergegeven in een spectrum? Aan het ene eind zit Newton's Planetaire theorie die puur op feiten en omschrijvingen gericht is, vergelijkbaar met Euclid's geometrie. Dan via empirische en functionele wetenschappen naar fysiologie en chemie en vervolgens geologie en evolutieleer. Aan het andere eind humane wetenschappen waarbinnen het doel van waardevrijheid triviaal en zinloos is. Participatieve actie onderzoek ligt ver weg van de waardevrije theorieën zoals wiskunde. Maar het doel van actie onderzoek is om te verbeteren, niet de theorie, zoals bij natuurkunde, maar de praktijk. De belangen van actie onderzoek liggen bij lokale, tijdgebonden kennis over concrete situaties.

Het doel van actie onderzoek is niet om waardevrij te zijn, in tegendeel een belangrijk stap in het onderzoek is om duidelijk te maken welke veranderingen leiden tot wenselijke resultaten van het onderzoek. Daarom is participatie alles behalve een gevaar voor de objectiviteit, het is de meest efficiënte manier om een project te ontwikkelen.

De critici die actie onderzoek ter discussie hebben gesteld doen dat op basis van een stel methodologische richtlijnen die gebaseerd zijn op Newton's Natuurkunde, deze richtlijnen zijn niet toepasbaar in tal van andere wetenschappelijke gebieden. Ondanks dat wordt Newtons wetenschap gezien als de enige en de ware wetenschap. Andere methodologen zoals Aristoteliaanen gaan er niet van uit dat alle wetenschappen, praktische en theoretische, dezelfde methoden hoeven te gebruiken of dat zij zich moeten conformeren aan dezelfde richtlijnen. Het alternatief van Aristoteliaane, heet Methodologische Democracy het laat toe dat elk wetenschappelijk gebied zijn eigen methoden formuleert. Andere alternatieve fylosofische stromingen die actie onderzoek kunnen legitimeren zijn praxis, hermeneutiek, existentialisme, pragmatisme, en fenomenologie.¹⁷

Dit haakt in op een discussie die erg actueel is onder actie onderzoekers. Veel actie onderzoekers zijn van mening dat actie onderzoek niet aansluit bij de huidige wetenschappelijke opvatting, het logische positivisme ofwel de exacte wetenschappers. Zij stellen dat er gezocht moet worden naar een nieuwe wetenschappelijke paradigma. Sommige gaan zelfs zo ver om te zeggen dat actie onderzoek het probleem overstijgt door te stellen dat actie onderzoek de aan gewezen methodologie is om te onderzoeken hoe deze nieuwe wetenschapsopvatting er dan uit moet zien.

Dit epistemologisch standpunt wordt door Gustavsen (1992) als volgt verwoord:

"Action research finds its legitimation not in adding something to the research establishment, but it seeks legitimacy in an ability to deal with the traditional tasks of research in a way which is superior to other schools of thought. ...Clearly, there is a long way to go. I believe, however, that it is beter to be a humble representatieve of a strong position than an strong representative of a shaky position."

De woorden van de onderzoekers Van Beinum, Faucheux en Van Der Vlist (1996) zullen als een passend slot fungeren voor deze discussie.

"This development is an expression of the fact that we need a science which assumes that reality is a dynamic process in which we take part, which consists in our interacton with what is not us, and which is unfolding in a way which we can consistently and sensibly intervene to make it more consonant with our needs and aspirations and the needs of our enviroment, so as to construct it

¹⁷ Susman en Evered, 1978; uit: Selener, 1994.

more consciously, more deliberately, through an explicit search proces."

Samenvatting

Het is duidelijk dat er verschillende meningen zijn over actie onderzoek. De basis van de discrepantie gaat terug naar de het begrip wetenschap, die weer sterk beïnvloed is en wordt door de filosofie.

Actie onderzoekers zijn van mening dat actie onderzoek wel degelijk een wetenschappelijk onderzoek genoemd mag worden. Zij beargumenteren de critici door te zeggen dat de critici een andere definitie van wetenschap aanhangen.

Actie onderzoekers vinden dat die wetenschap te beperkt is voor de complexe sociale realiteit die bestaat. Momenteel bevindt de Sociale wetenschap zich in het process van herdefinering.

4.6 Het LOM-programma

In de jaren tachtig is in Zweden het LOM-programma van Gustavsen tot stand gekomen. In het Zweeds staat "LOM" voor Leadership, Organization and Co-dertermination. Het LOM-programma was een vijf jaar durende ontwikkelingsproject. Het programma is uitgevoerd op lokaal niveau, waarbij ongeveer 150 Zweedse organisaties en publieke instellingen waren betrokken. Het project werd begeleid door zestig onderzoekers. Het was een nationaal miljoenenproject dat gefinancierd werd door publieke fondsen. Het doel van het project was tweeledig: ten eerste moest het onderzoek, in samenwerking met uitvoerende en leidinggevende personeel, leiden tot een beter arbeid- en bedrijfsorganisatie in heel Zweden. Het opzetten van sociale netwerken was een essentieel factor van deze ontwikkeling. Ten tweede moest het onderzoek resulteren in de ontwikkeling van een voor deze context geschikt onderzoekstype.¹⁸

Het programma is in middels tot een einde gekomen. De huidige vorm van het programma tracht de cluster van bedrijven verder uit te breiden en de open houding tussen de verschillende organisaties te verbeteren. Het ontstaan van netwerken heeft veel te wijden aan het LOM-programma.

4.6.1 De Democratische Dialoog

Het theoretisch concept, waaraan het onderzoek(LOM-programma) ten grondslag lag, was onder andere de Democratische Dialoog (DD). "De DD richt zich op netwerken van organisaties die door middel van conferenties van elkaar proberen te leren."¹⁹

Gustavsen stelt dat actie onderzoek in principe gebaseerd is op de samenwerking tussen de onderzoekers en alle medewerkers van de organisatie. De DD kan hieraan een belangrijke bijdrage leveren. Volgens Gustavsen zijn de belangrijkste criteria voor de Dialoog de

¹⁸ Gustavsen, 1992.

¹⁹ Kuipers en van Eybergen, 1994.

volgende:²⁰

Criteria voor de Democratische Dialoog

- * De dialoog is het resultaat van een uitwisselingsproces. Ideeën en argumenten bewegen van en naar de deelnemers.
- * Het moet voor alle betrokkenen mogelijk zijn te participeren.
- * De participatie mogelijkheid alleen is echter niet genoeg. Iedereen moet ook daadwerkelijk een actieve rol vervullen. Dit houdt o.a. in dat de participant ook de verplichting heeft andere deelnemers te stimuleren en te helpen.
- * Alle deelnemers participeren op gelijke voet.
- * Werkervaring is de basis voor participatie. Per definitie beschikken alle medewerkers van de organisatie hierover.
- * Iedereen moet in staat gesteld worden de te behandelen materie te begrijpen.
- * Elk aangedragen argument of idee moet serieus worden genomen.
- * Er wordt niet uitsluitend op "papier" geparticipeerd.
- * Elke participant moet accepteren dat de ideeën van anderen beter kunnen zijn.
- * Elke participant moet accepteren dat er een verschil van mening kan bestaan.
- * De rol en/of machtspositie van alle participanten dient bespreekbaar te zijn. Geen enkel participant wordt hiervan vrijgesteld.
- * Er moet sprake zijn van open communicatie en samenwerking tussen de verschillende participanten.
- * Er wordt veel belang gehecht aan het proces.
- * De discussies zijn zo min mogelijk gestructureerd en moeten altijd resulteren in een actieplan.
- * Tijdens de dialogen mengen de onderzoekers zich zo min mogelijk inhoudelijk in de discussie; de onderzoeker neemt de plaats in van een procesbegeleider.

Kader 4.1 De criteria van de Democratische Dialoog volgens Gustavsen.

De laatste criteria die Gustavsen noemt is van groot belang, het heeft dan ook veel invloed gehad op de werkwijze die in het stresspreventie-project werd gehanteerd.

- * "The dialogue must continuously produce agreements which can provide platforms for practical action. Note that there is no contradiction between this criteria and the previous one. The major strength of a democratic system compared to all other ones is that it has the benefit of drawing upon a broad range of opinions and ideas which inform practice, while at the same time being able to make decisions which gain the support of all participants."

De Democratische Dialoog is van origine een waardevrij concept. In de praktijk betekent dat de dialoog niet voor een bepaalde thema kiest als start van een project. Tijdens het stresspreventie project is echter gekozen voor een aspectmatige insteek van het project. In het begin was het project duidelijk gericht op de thema stress. In de loop van het project is dit echter veranderd, eeb breder perspectief bleek nodig te zijn. De aandacht van de deelnemers en de PAR-onderzoekers van het project is zich geleidelijk op meer thema's, zoals organisatieontwikkeling, communicatie, vertaling van beleid en procesuitkomsten gaan richten. De aspectmatige insteek bleek achteraf geen goede beslissing te zijn.

²⁰ o.a gebaseerd op Habermans, 1984/87; uit: Gustavsen, 1993.

4.6.2 De ontwerpprincipes van een werkconferentie

Een toepassing van de principes of criteria van de DD is een werkconferentie. Conferenties zijn wel de meest gebruikelijke manier van de DD toepassen. Zo heeft het ook in het stressprevente-project een plaats gekregen. Voor het houden van conferenties heeft Gustavsen een aantal ontwerp principes geformuleerd.

Tevens hebben wij in het project deze principes, waar toepasselijk, gehanteerd. Gustavsen geeft zelf aan dat de principes als een leidraad dienen voor het ontwerp, maar de inhoud en de participatie kan variëren. De ontwerp principes van Gustavsen²¹ zien er als volgt uit:

De ontwerpprincipes van een werkconferentie

1. Het houden van presentaties om gezag te vestigen wordt afgeraden.
2. De participanten van de werkconferentie vormen de bron van informatie. Dit punt geeft aan dat men het uitgangspunt hanteert dat alle medewerkers beschikken over de relevante kennis.
3. De werkconferentie benadrukt het feit dat een veranderingstraject een collectief proces is.
4. Er wordt zorgvuldig omgesprongen met tijd en tijd wordt eerlijk verdeeld onder de verschillende participanten.
5. De taken die voortkomen uit de werkconferentie dienen te rouleren onder de participanten.
6. Het bereiken van resultaten is de verantwoordelijkheid van alle deelnemers.
7. De twee hoofdbestanden van de werkconferentie zijn discussie en conclusie.
8. De discussie vindt plaats in kleine subgroepen. Het resultaat van deze sessies wordt consequent teruggekoppeld naar de groep. Aan de hand hiervan vindt een plenaire discussie plaats.
9. De groepsdiscussies werken naar een conclusie. Deze conclusie dient te worden geoperationaliseerd.
10. Deze principes worden niet bekend gemaakt aan de participanten voor de werkconferentie. Deze worden vanzelf duidelijk tijdens de werkconferentie middels ondervinding van het proces.

Kader 4.2 De ontwerpprincipes van Gustavsen.

De eerste werkconferentie van het stressprevente-project heeft haar basis gevonden in de zogenaamde zoekconferentie, zoals die ontwikkeld is door Emery.²² Dit concept is verder uitgebouwd door andere sociotechnici. Zo'n zoekconferentie kan dienen als een "start" conferentie. Een conferentie kan gebruikt worden om de organisatie vanuit een breed perspectief te bekijken waar de bestaande problematiek is.

Later in het stresspreventie-project hebben nog twee conferenties plaats gevonden deze zijn tevens ontworpen aan de hand van de boven genoemde ontwerpprincipes en de criteria voor en DD hebben leidraad voor de discussie gevolgd. Deze conferenties hebben wij gebombardeerd tot vervolgonferenties. De DD kan ook heel goed dienen als een manier om te discussiëren over fundamentele problemen.

²¹ Gustavsen, 1992.

²² Emery, 1981; uit: Drenth en Thierry, 1992.

4.6.3 De onderzoeksfasen

In het eerste deel van dit hoofdstuk over actie onderzoek is gesproken over het cyclisch proces van actie onderzoek. Deze karakteristiek van actie onderzoek kan ook worden terug gevonden in het gebruik van de conferenties. Gustavsen²³ onderscheid tijdens een organisatie ontwikkelingsontwikkelingstraject ook een aantal fasen. Een van deze fasen is het houden van een werkconferentie. In het stresspreventie project zijn de fasen die Gustavsen onderscheid als een cyclisch proces telkens teruggekeerd. Gustavsen stelt daarbij wel dat tijdens een actie onderzoek niet moet worden vastgehouden aan een dergelijke indeling, maar dat als een raamwerk kan dienen voor latere discussies.

De ontwikkelings fasen van Gustavsen

1. Oprichten van een centrale bipartite projectgroep

Om een project goed te laten slagen, zodat veranderingen niet gelimiteerd tot een kleine deel van een organisatie is het van belang dat een projectgroep relatief hoog in de organisatie wordt opgericht. Het is tevens van belang dat de groep een representatieve vertegenwoordiging is van de organisatie.

2. Start- of projectontwikkende conferentie houden

Het is van groot belang dat een conferentie tot stand komt op een participatieve manier. De ontwerp principes van een conferentie moeten worden nageleefd en ook de criteria voor een democratische dialoog is hier van toepassing. De DD kan op verschillende manieren worden geoperationaliseerd, een werkconferentie is een manier.

3. Een gelimiteerde start van het ontwikkelingsproces

De volgende stap na een conferentie kan zijn om het daadwerkelijke ontwikkeling te beginnen binnen bepaald deel van de organisatie. Alle inspanningen maken hier uit deel zolang het probleem gedefinieerd wordt en vervolgens een actieplan gemaakt wordt.

4. Het organisatie ontwikkelingsproces gaat van start

Het is nu van belang dat het ontwikkelingsproces aan de gang is in verschillende plaatsen in de organisatie en op verschillende hiërarchische niveaus. Dit hoeft niet te betekenen dat alle medewerkers van een organisatie deelnemen, dat is over het algemeen onrealiseerbaar. Er worden verschillende typen problemen onderscheiden, die in de loop van het project vanuit een integraal perspectief moeten worden benaderd.

5. Vaststellen van resultaten.

Van af het begin van het project ontstaan er resultaten. De oprichting van een projectgroep is bijvoorbeeld een resultaat. Het vaststellen en beschrijven van de resultaten kan niet als onafhankelijk beschouwd worden van het proces an sich, zoals de discussies en evaluaties in de diverse projectgroepen.

6. Evaluatie

Onder evaluatie wordt verstaan een diepgaande brede discussie over mogelijke toekomstige arbeid- en organisatiepatronen binnen het systeem. De evaluatie moet niet plaats vinden voor dat de meerderheid van de leden van de organisatie genoeg ervaring hebben in het project om er over te oordelen. Als evaluatie vroegtijdig plaats vindt is de kans groot dat men over de kleine praktische problemen zal discussiëren in plaats van het "echte" probleem.

7. Consolidatie

Vandaag de dag zijn de karakteristieken van organisaties, veranderingen en vooruitgang, hier is niets op tegen maar het is wel van belang dat er ook tijd wordt genomen voor consolidatie, vooral na een in intensieve periode van ontwikkeling.

4.7 Tot besluit

²³ Gustavsen, 1992.

In dit hoofdstuk is (participatief) actie onderzoek besproken. Eerst is het ontstaan van de methode besproken en met name de opmerkingen van "founding" father Lewin weergegeven. Vervolgens hebben we een aantal definities van PAR kunnen beschouwen. Daarna is besproken hoe PAR kan worden toegepast. Als afsluiting van het eerste deel van het hoofdstuk is een kritische blik op actie onderzoek besproken. Het tweede deel van dit hoofdstuk is besteed aan de ideeën van de onderzoeker van Gustavsen. De principes en ideeën van Gustavsen krijgen extra aandacht vanwege de grote bijdrage van zijn werk in het stresspreventie-project.

